

Mironczuk, Jan

Spółeczność żydowska w okręgu bożniczym w Ostrołęce do okresu powstania styczniowego

Zeszyty Naukowe Ostrołęckiego Towarzystwa Naukowego 21, 43-73

2007

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych oraz w kolekcji mazowieckich czasopism regionalnych mazowsze.hist.pl.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Jan Mironczuk

SPOŁECZNOŚĆ ŻYDOWSKA W OKRĘGU BOŻNICZYM W OSTROŁĘCE DO OKRESU POWSTANIA STYCZNIOWEGO

Wprowadzenie

Ostrołęka nie posiada długiej tradycji egzystencji ludności żydowskiej na własnym terenie. Można by nawet stwierdzić, że ten teren, porównawczo z sąsiadującymi, był mniej atrakcyjny dla wszelkich mniejszości, czy to etnicznych czy wyznaniowych. Jednak często w trakcie badań okazuje się, że w tych „prostych” dziejach było wiele unikalnych procesów, wydarzeń, postaci. Dlatego też dzieje lokalnej społeczności żydowskiej zasługują na odrębne opracowanie. Dotychczasowe badania w tym zakresie obejmowały w gruncie rzeczy okres II RP lub okupacji¹. Stąd wskazane wydaje się przedstawienie dawniejszych dziejów.

Celem niniejszego opracowania jest zarysowanie niektórych aspektów życia społeczności żydowskiej zamieszkałej w okręgu bożniczym w Ostrołęce (w 1822 r. władze Królestwa Polskiego wyznaczyły w obwodzie ostrołęckim trzy siedziby organizacji wyznaniowej Żydów – w Ostrołęce, Ostrowi i Czyżewie) od początków jej osiedlenia do okresu powstania styczniowego. Autor nie rości sobie prawa do wyczerpania tego zagadnienia, gdyż należałoby jeszcze dalej prowadzić kompleksowe badania nad dostępnymi źródłami. Cezura końcowa pracy ma kilka uzasadnień. Po pierwsze, w okresie przedpowstaniowym wyodrębniły się z okręgu bożniczego w Ostrołęce dwa samodzielne okręgi – w Goworowie i Myszyńcu. Po drugie, po powstaniu styczniowym wybudowano ostatecznie w mieście tzw. Wielką Synagogę (okres do 1915 r. - jej zbu-

¹ Najważniejszym badaczem dziejów Żydów ostrołęckich pozostaje Janusz Gołota, który jest autorem kilku artykułów dot. tego zagadnienia.

zenia w czasie działań wojennych- można określić „złotym” w dziejach społeczności żydowskiej w Ostrołęce), wcześniejszy period wyraźnie więc odstaje – Żydzi ostrołęccy byli „na dorobku”. Wreszcie, nie bez znaczenia pozostaje przyjęta ogólnie periodyzacja w historiografii, zwłaszcza że na fali represji powojennych w 1866 r. zreorganizowano podział administracyjny – powiat ostrołęcki zmniejszono (do rozmiaru sprzed reform władz pruskich) i przyłączono do nowej guberni łomżyńskiej.

Podstawą do napisania prezentowanej pracy są w głównej mierze materiały archiwalne znajdujące się w Archiwum Głównym Akt Dawnych (AGAD), a także w Archiwum Żydowskiego Instytutu Historycznego (ŻIH) i Archiwum Państwowym w Pułtusk (APP) oraz *Księga ślubów Żydów* w Muzeum Kultury Kurpiowskiej w Ostrołęce. Szczególnie interesujące były akta Centralnych Władz Wyznaniowych w AGAD. Dotyczą one takich aspektów, jak: okoliczności formowania gmin żydowskich, sprawy oświatowe (np. funkcjonowanie tzw. Szkoły Rabinów), budowa bożnic, zagadnienia świątopoglądowe i wyznaniowe ludności żydowskiej, relacje z ludnością katolicką. Jeśli chodzi o opracowania, w podjętym temacie szczególne znaczenie posiada niedawno opublikowana książka J. Szczepańskiego o społeczności żydowskiej na Mazowszu², gdzie jednak w bardzo niewielkim stopniu poświęcono uwagę Ostrołęce. Z prasy wykorzystano głównie „Biuletyn Żydowskiego Instytutu Historycznego”.

Początki , okoliczności i warunki osiedlania ludności żydowskiej w powiecie ostrołęckim. Powstanie okręgu bożniczego

Żydzi pojawili się w powiecie ostrołęckim stosunkowo późno. Proces przybywania tej społeczności na Mazowsze rozpoczął się jeszcze w XIII w. (najstarsza wzmianka o Żydach w Płocku pochodzi z 1237 r.). Długą tradycję gminy żydowskiej posiada Maków Mazowiecki, Żydzi mieszkali również w Różanie³. Ostrołęka, bardziej oddalona od głównych szlaków handlowych, wydaje się, że była po prostu mniej atrakcyjna dla potencjalnych kupców żydowskich. W dodatku miejscowi kupcy i rzemieślnicy dbali o unikanie konkurencji – 31 sierpnia 1622 r. Zygmunt III

2 J. Szczepański, *Spoleczność żydowska Mazowsza w XIX-XX wieku*, Pułtusk 2005.

3 Zob. J. Szczepański, *Dzieje społeczności żydowskiej powiatów Pułtusk i Maków Mazowiecki*, Warszawa 1993, s. 7.

potwierdził przywilej *Artykuły dla kupców i piwowarów miasta Ostrołęki*, gdzie ograniczono możliwości handlu i propinacji dla *postronnych* pod groźbą surowych kar⁴. Ten dokument jest właściwie negatywnym dowodem na obecność Żydów w Ostrołęce⁵. Również spis podatkowy ludności żydowskiej z 1790 r. nie wykazywał Ostrołęki wśród miast i osad, gdzie zamieszkiwała ludność żydowska⁶. Jednakże badania akt stanu cywilnego wykazują, że pojedynczy Żydzi zamieszkiwali miasto, przynajmniej czasowo - np. niejaki Abel Berenter urodził się w Ostrołęce w 1783 r.⁷ Nie zmienia to jednak zasadniczo twierdzenia, że w czasach Pierwszej Rzeczypospolitej Ostrołęka była miastem bez zauważalnej obecności społeczności żydowskiej.

Inaczej za to wyglądała sytuacja na wsiach w powiecie ostrołęckim. Do czasów zaborów powiat ostrołęcki należał do ziemi łomżyńskiej, a województwa mazowieckiego, natomiast parafie dekanatu ostrołęckiego (powstał w 1775 r.⁸) podlegały biskupowi plockiemu. Mazowsze wyróżniało się wśród innych dzielnic Rzeczypospolitej swą polskością, katolicyzmem oraz słabą urbanizacją. „*Ludność żydowska w przedrozbiorowej Rzeczypospolitej zamieszkiwała przede wszystkim tereny etnicznie niepolskie, gdzie większość ludności stanowili Ukraińcy, Białorusini lub Litwini [...] Na ziemiach etnicznie polskich [...] mieszkało 171804 Żydów [bez niemowląt do 1 roku życia, wg spisu ludności żydowskiej w 1764 r. - J. M.], czyli 29,24% ogółu ludności żydowskiej, natomiast na terenach o większości niepolskiej liczba Żydów wynosiła 415854, czyli 70,76%*”⁹.

4 Z. Niedziałkowska, *Ostrołęka. Dzieje miasta*, Ostrołęka 2002, s. 74-75.

5 *Encyclopaedia Judaica*, Jerozolima 1972, t. 12, s. 1517: „*Stalego osiedlenia nie było w Ostrołęce przed 19 w. Jednakże wzmianka o Żydach wystąpiła w dokumencie z 1622 r.*” (tłum. z ang. własne).

6 Zob. Z. Guldon, L. Stepkowski, *Spis ludności żydowskiej z 1790 roku*, w: „*Biuletyn Żydowskiego Instytutu Historycznego*” (dalej: „*Biuletyn ŻIH*”) 1986, nr 3-4, s. 123-130; J. Gołota, *Tło historyczne i społeczno-gospodarcze Księgi Żydów ostrołęckich, od powstania gminy do Holocaustu*, w: „*Zeszyty Naukowe Ostrołęckiego Towarzystwa Naukowego*” (dalej: „*Zeszyty Naukowe OTN*”) nr XVI, Ostrołęka 2002, s. 185.

7 J. Mironczuk, *Żydzi w okręgu bożniczym w Ostrołęce w świetle Księgi ślubów 1830-1843* (praca w przyg. do druku „*Kwartalnik Historii Żydów*” 2008)..

8 Por. B. Kalinowska, *Powstanie i obraz dekanatu ostrołęckiego w świetle akt wizytacji generalnej 1775 roku*, w: „*Zeszyty Naukowe OTN*” nr XIII, Ostrołęka 1999, s. 43-55.

9 A. Podraza, *Żydzi i wieś w dawnej Rzeczypospolitej*, w: *Żydzi w dawnej Rzeczypospolitej. Materiały z konferencji "Autonomia Żydów w Rzeczypospolitej szlacheckiej"*, Wrocław-Warszawa 1991, s. 243.

W województwie mazowieckim mieszkało wówczas 10379 Żydów, w płockim - 3960, gdy tymczasem w ruskim - 100111, w trockim - 33738, a w podlaskim - 19403. Co ciekawe, ludność żydowska mieszkała przeważnie w miastach i miasteczkach (np. w woj. kaliskim - 98,79%, łęczyckim - 66,36%, sieradzkim - 77,53%). Inaczej było w woj. mazowieckim, gdzie na łączną liczbę 10379 Żydów w miastach mieszkało 4092 (39,43%), a na wsi - 6287 (60,57%)¹⁰. Tę sytuację można tłumaczyć całym spłotem pewnych konsekwencji. Żydzi na terenach niepolskich wiejskich byli pośrednikami między szlachtą (polską lub spolonizowaną) a chłopami. Na Mazowszu, gdzie przeważała drobna szlachta, rola Żydów nie była znacząca. Ważniejszy jednak w tej kwestii był fakt zakazu pobytu ludności żydowskiej w większości miast Mazowsza (miast prywatnych było tu stosunkowo niewiele, a tylko ich właściciele, dbając o własne dochody, nie musieli się kierować uprzedzeniami wobec Żydów¹¹). Często było to też powiązane z niechęcią Kościoła katolickiego wobec Żydów, jak w przypadku Pułtuska i Wyszkowa zarządzanych przez biskupa płockiego¹². Świadczą o tym też protokoły z wizytacji parafii diecezji płockiej, gdzie pisano o Żydach m. in.: „*nic wcale dobrego nie przynoszą kościołowi, chociaż place i mieszkania katolickie osiadają [...] Pijaństwo najwięcej panuje z okazji Żydów*”¹³. Zarzut o „rozpijaniu chłopów przez Żydów”, powtarzany potem przez wiele dziesięcioleci, wziął się stąd, że w XVIII w. szlachta polska pozbawiona częściowo źródeł dochodów ze sprzedaży zbóż (spadek eksportu w wyniku zwiększonej wydajności upraw na Zachodzie, a następnie po I rozbiorze - polityki celnej Prus) przerzuciła się w większej mierze na przetwórstwo, zwykle propinację, a na karczmarzy-arendarzy wołała mieć Żydów niż miejscowych chłopów-katolików, jako że Żydzi raczej nie nadużywali alkoholu¹⁴. Tak też było na wsiach

10 Tamże, s. 244.

11 Por. Archiwum Żydowskiego Instytutu Historycznego (dalej: ŻIH), Prace magisterskie napisane przed 1939 r. (dalej: PM, były to prace napisane pod kier. prof. Majera Bałabana), sygn. 117/2 (E. Szejnberg, *Szlachta polska a Żydzi w drugiej połowie XVIII wieku*, Warszawa 1937), s. 4.

12 Zob. J. Szczepański, *Dzieje społeczności żydowskiej*, s. 8.

13 Za: J. Szczepański, *Spoleczność żydowska*, s. 30.

14 Zob. A. Podraza, *Żydzi i wieś*, s. 253-256. Jako, że Żydzi z konieczności musieli zajmować się pośrednictwem między różnymi grupami społecznymi, tę „specjalizację” przenosili także na późniejsze okresy - i tak np. w okresie działań wojennych w 1806-1807 r. odnotowywano przypadki ich pośrednictwa również w niecnym transakcjach, tj. sprzedaży bydła kradzionego od ludności wiejskiej przez żołnierzy jednej ze stron wojujących - *Gwałty, rabunki, rekwizycje*

w powiecie ostrołęckim, gdzie Żydzi zwykle byli dzierżawcami u szlachty; zajmowali się też handlem domokrażnym i rzemiosłem.

Wspomniane wyżej protokoły z wizytacji diecezji płockiej są właściwie podstawowym źródłem wiedzy o Żydach zamieszkałych w parafiach dekanatu ostrołęckiego. Znajdowali się oni głównie na północnych, sąsiadujących z Prusami i południowych obrzeżach powiatu. W nowo powstałej parafii Myszyniec (w styczniu 1774 r.) okazało się, że mieszkało 23 Żydów (na 4400 ogółu ludności). Podczas wizytacji parafii w 1782 r. doliczono się wśród Żydów 9 mężczyzn, 12 kobiet i 17 dzieci, jednakże w tym czasie parafia została powiększona o 11 wsi (liczba ogółu ludności wzrosła do 5871)¹⁵.

Dłużej jeszcze przebywali Żydzi na południowych krańcach powiatu ostrołęckiego – w Goworowie i okolicy. Wedle wizytacji parafii Goworowo z 1781 r., w 1699 r. sporządzono umowę, gdzie wojska (żona wojskiego) nurska Marianna Brzezińska przekazywała kahałowi węgrowskiemu (kahały – gminy żydowskie) 5300 tynfów (tynf odpowiadał 18 groszom), by ten wypłacał z nich coroczną prowizję dla osób duchownych i na utrzymanie szpitala przy parafii. Umowę podpisywali m. in. Żydzi z pobliskiej Ostrowi i Czyżewa¹⁶. Wedle wspomnianego spisu z 1790 r., okazało się, że w Goworowie mieszkało 26 Żydów, dodatkowo jeszcze 25 w parafii, a w pobliskiej Wólce Brzezińskiej – 50; jeszcze więcej było ich w parafiach Różan (łącznie 167), Ostrów (138), Czyżew (217)¹⁷.

U schyłku Rzeczypospolitej, w związku z ideami Oświecenia, zaczęto zwracać uwagę na kwestię emancypacji ludności żydowskiej¹⁸, która pod względem prawnym żyła poza społeczeństwem (dotąd wiele zależało właściwie od warunków lokalnych). II i III rozbiór uniemożliwiły realizację tych planów przez władze polskie. Wówczas to „oświecone” władze pruskie rozpoczęły proces „uobywatelnienia” Żydów na zajętych

francuskich żołnierzy - 1807, w: *Mazowsze Północne w XIX-XX wieku. Materiały źródłowe 1795-1956*, zebrał i przyg. J. Szczepański, Warszawa-Pułtusk 1997, s. 23-24. Niestety, takie pojedyncze przypadki bywały często tendencyjnie kojarzone z całą ludnością żydowską, co odbijało się na jej negatywnej ocenie przez część społeczeństwa.

15 Za: W. Paprocka, *Myszyniec. Studium z dziejów miasta*, Warszawa 1993, s. 19, 100.

16 J. Dziewirski, *Goworowo i okolice*, Ostrołęka 2006, s. 72-73. Strona katolicka podawała, że kahał węgrowski nie dotrzymywał podjętych zobowiązań.

17 Z. Guldon, L. Stepkowski, *Spis ludności żydowskiej*.

18 Por. A. Eisenbach, *Emancypacja Żydów na ziemiach polskich 1785-1870 na tle europejskim*, Warszawa 1988.

ziemiach polskich. 17 kwietnia 1797 r. król Fryderyk Wilhelm II wydał patent „Jeneralne urządzenie Żydów w prowincjach Prus Południowych i Nowowschodnich”, a 6 lutego 1802 r. rząd pruski zniósł przywileje miast „de non tolerandis Judaeis” (król zatwierdził tę deklarację 23 lutego 1802 r.). „*Twórcy generalnego regulaminu dla spraw żydowskich [...] nie zamierzali przez wprowadzenie tegoż regulaminu przeprowadzić wewnętrzne reformy Żydów, lecz dążyli do osiągnięcia pewnego porządku w zewnętrznych stosunkach Żydów*”¹⁹. Jednym z pierwszych postanowień władz pruskich wobec kwestii żydowskiej była sprawa obowiązkowego przyjmowania stałych nazwisk²⁰.

Sytuacja okazała się jednak złożona. Wielu miast (np. Warszawa) nie chciało równego traktowania Żydów. Rządy pruskie na Mazowszu zresztą szybko się skończyły, a nowe władze po początkowych deklaracjach wolnościowych (Konstytucja Księstwa Warszawskiego) zaczęły przywracać stare przywileje. W kwietniu 1809 r. Rada Stanu Księstwa Warszawskiego zatwierdziła rewir dla ludności żydowskiej w Warszawie (w ślad poszły inne miasta, np. Płock w 1811 r., Maków i Przasnysz w 1813 r., Pułtusk w 1822 r., Ciechanów w 1824 r., Mława w 1824 r.)²¹. Żydzi mieszkający dotąd poza rewirem, byli zmuszani do opuszczenia zajmowanego terenu; bardzo to komplikowało ich położenie²². Z drugiej strony następował proces odwrotny – rugowania Żydów ze wsi przez władze

19 ŻIH, PM, sygn. 117/40 (I. Bartfeld, *Przyczynki do historii Żydów w Prusach Południowych i Nowowschodnich*, Warszawa bd), s. 29.

20 Zob. Archiwum Główne Akt Dawnych (dalej: AGAD), Komisja Rządowa Spraw Wewnętrznych (dalej: KRSW), sygn. 6006. Odpowiednie postanowienie wydały władze pruskie 17 kwietnia 1797 r. W kwietniu 1821 r. namiestnik Królestwa Polskiego w imieniu Aleksandra I wydał kolejne takie zarządzenie – tamże, k. 3-4. Stąd Żydzi w Królestwie Polskim nosili nazwiska niemiecko- lub rzadziej polsko-brzmiące.

21 A. Eisenbach, *Rozprzestrzenienie i warunki mieszkaniowe ludności żydowskiej w Warszawie w świetle spisu z 1815 r.*, w: „Biuletyn ŻIH” 1958, nr 1, s. 50-54; A. Kociszewski, *Mazowsze w epoce napoleońskiej*, Ciechanów 1984, s. 316-319; J. Szczepański, *Dzieje społeczności żydowskiej*, s. 27; J. Szczepański, *Spoleczność żydowska*, s. 34.

22 ŻIH, PM, sygn. 117/1 (R. Szmulewicz, *Dzieje Komitetu Starozakonnych w Warszawie 1825-1837*, Warszawa bd), s. 29: „Żydzi byli właścicielami domów w wielu miastach [...] ludność zaś chrześcijańska – uboższa, nie mogła od nich domów tych wykupić [Żydzi – J. M.] z braku funduszy, nie mogli zabudować nowych dzielnic. Biedniejsi mieszkali bez względu na porę roku pod gołym niebem”.

Tabela

1

Struktura wyznaniowa w wybranych parafiach powiatu ostrołęckiego w 1817 r.

Parafia	Katolicy			Akatolicy			Żydzi			Ogółem ludność
	M	K	Ogółem	M	K	Ogółem	M	K	Ogółem	
Andrzejewo	1247	1216	2463	nie ma			52	58	110	2573
Brańszczyk	1035	1005	2040	5	5	10	48	34	82	2132
Brok	1137	1359	2496	9	4	13	129	116	245	2754
Czerwin	902	866	1768	nie ma			105	96	201	1969
Goworowo			3416			28			310	3754
Jasienica	1367	1281	2648	320	308	628	98	99	197	3473
Kadzidło	3256	3055	6311	19	13	32	68	52	120	6463
Kleczkowo	633	574	1207	8	6	14	33	41	74	1295
Myszyniec	4727	4546	9273	148	162	310	198	187	385	9968
Nowa Wieś	475	370	845	7	9	16	35	36	71	932
Ostrołęka	1339	1400	2739	172	166	338	24	19	43	3120
Ostrów Maz.	992	1152	2144	19	49	68	248	278	528	2738
Piski	651	644	1292	nie ma			42	58	100	1392
Rzekuń	882	842	1724	11	15	26	97	98	195	1945
Zaręby Kośc.	698	662	1360	nie ma			200	265	465	1825

Źródło: M. M. Grzybowski, *Struktura wyznaniowa diecezji płockiej według spisu Adama Michała Prażmowskiego z 1817 r.*, "Notatki Płockie" 1981, z. 1, s. 15-19.
 Uwaga: Akatolicy – taką nazwą w opisywanym czasie określano protestantów, M – mężczyźni, K – kobiety.

Królestwa Polskiego realizujące postulaty zubożałej szlachty, która dażyła do przejęcia po nich niektórych funkcji (gorzelników, arendarzy, karczmarzy)²³. Znany skądinąd ze swojej „postępowości” Stanisław Staszic w opublikowanej w 1816 r. w „Pamiętniku Warszawskim” rozprawie „O przyczynach szkodliwości Żydów i o środkach usposobienia ich, aby społeczeństwu użytecznymi stali” zarzucał swoim przodkom, że w ogóle wpuścili Żydów do Polski, gdy z innych państw ich wyganiano: „Żydzi są dla nas letnią

23 J. Szczepański, *Dzieje społeczności żydowskiej*, s. 35-36.

i zimową szarańczą[...]Ubożą ludzi pracowitych [...] wsie napelniąją nędzą, powietrze zarażają zgnilizną[...] Miasta nasze smrodem napelniąją”. Podawał więc „środki zaradcze”: „1/ Żydzi muszą opuścić szynki i przenieść się do miast, 2/ Tam wyznaczy się im dzielnicę oddzieloną murem [...] 4/ Dzieci żydowskie należy posyłać do szkół publicznych, 5/ Język polski zaprowadzić w życiu potocznym, jak i w aktach urzędowych”²⁴. Zupełnie inaczej do kwestii żydowskiej odnosił się książę Adam Czartoryski: „Ludzkość, słuszość, słowa i duch konstytucji, roztropność nareszcie radzą odmienić stan terażniejszy poniżenia tego liczego i sposobnego narodu, oddalić przyczyny reakcji [...] w możliwości postępowania przez coraz lepszą obyczajność i dobry byt ku szczęściu, a tem samem wzniecić w niej ducha obywatelstwa i przywiązać do kraju, który wtedy ich także ojczyzną się stanie”²⁵.

Powyżej zarysowana sytuacja uruchomiła proces wewnętrznej migracji ludności żydowskiej na Mazowszu (inaczej niż w przypadku ludności niemieckiej ewangelickiej, którą sprowadzano z głębi Królestwa Pruskiego). Po upadku Rzeczypospolitej Ostrołęka i powiat znalazły się w zaborze pruskim, tzw. Prusy Nowowschodnie. Po reformie administracyjnej z 1797-1799 r. powiększony powiat ostrołęcki (o b. ostrowski i nurski) znajdował się w departamencie płockim²⁶. Wedle spisu ludności z 1808 r., a więc już za rządów Księstwa Warszawskiego, w Ostrołęce wraz z przedmieściami mieszkało 99 Żydów na 2036 wszystkich mieszkańców (ok. 5% ogółu), w 1826 r. - 436 w mieście i 53 na przedmieściach na łączną liczbę 2562 mieszkańców (ok. 19%), a w 1847 r. - 1015 na 2042 wszystkich mieszkańców (ok. 50%)²⁷. Ten imponujący wzrost udziału ludności żydowskiej w ogólnej liczbie mieszkańców spowodowany był w głównej mierze przybywaniem jej z obszarów wiejskich do Ostrołęki²⁸, gdzie spodziewali się znaleźć lepsze warunki do życia; dodatkowym elementem była wspomniana polityka rugowania

24 ŻIH, PM, sygn. 117/3 (M. Litwin, *Sprawa reformy Żydów za czasów Księstwa Warszawskiego i w pierwszych latach Królestwa Polskiego*, Warszawa bd), s. 25-26. Dokumenty, zarówno archiwalne, jak i drukowane, są cytowane w formie oryginalnej.

25 Tamże, s. 31.

26 Por. A. Kociszewski, *Mazowsze*, s. 32 i n.

27 Za: Z. Niedziałkowska, *Ostrołęka*, s. 141, 149, 168. Wg spisu ludności z 1810 r. w całym powiecie ostrołęckim na 57904 ogółu mieszkańców było 4448 Żydów, co stanowiło 7,68% - A. Kociszewski, *Mazowsze*, s. 313.

28 Por. J. Mironczuk, *Żydzi w okręgu bożniczym*.

Żydów z terenów wiejskich. Obostrzenia, które stosowano wobec Żydów na Mazowszu, dotknęły także i ostrołęckich: „Z chwilą osiedlenia się w Ostrołęce coraz większej liczby Żydów (w 1824 r. 73 rodziny na 304 ogółem) z żądaniem utworzenia rewiru dla ludności żydowskiej wystąpiły władze miejskie Ostrołęki [...] 25 kwietnia 1826 r. Rada Administracyjna Królestwa Polskiego podjęła uchwałę o utworzeniu rewiru w Ostrołęce. Wydzielony dla Żydów teren leżał w południowo-wschodniej części miasta i obejmował ulice: Tylną, Magazynową, Różańską, Cygańską, Polną, Piaski, Folwarczną oraz plac – Koński Targ”²⁹. Trzeba jednakże w tym miejscu stwierdzić, że mimo wszystko Żydzi przybywali do Ostrołęki; m. in. i z tego względu, że zgodnie z rozporządzeniami władz niektórzy z nich (odpowiednio zamożni, wykształceni lub porzucający znaki powierzchniowe odróżniające ich od pozostałej ludności) mogli mieszkać poza rewirem³⁰.

Najważniejszą kwestią w podjętym temacie pozostaje jednak uformowanie się gminy żydowskiej w Ostrołęce. Stało się to już w okresie Królestwa Polskiego. W wyniku reformy administracyjnej z 1815-1816 r. obwód ostrołęcki, dalej obejmujący 3 byłe powiaty, wchodził w skład województwa płockiego. „Na posiedzeniu odbytem dnia 14 stycznia roku 1822 uznała Komisja Rządowa [Komisja Rządowa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, dalej: KRWRiOP – J. M.], iż na wzór innych wyznań [...] mają być urządzone takowe obwody, czyli rabinostwa dla Żydów, z oznaczeniem pewnych stałych granic zastosowanych do podziału kraju i do ustanowienia tam władz. Przygotowaniem odpowiednich do tego projektów zająć się mieli Komisarze Wojewódzcy którym zwrócono uwagę, aby do zaprowadzenia rabinostw takie wybierały punkta które [...] liczniej są żydami osiadłe”³¹. Komisja Wojewódzka Płocka w listopadzie 1822 r. donosiła KRWRiOP, iż „wydała [...] stosowne do Komisarzy Delegowanych rozporządzenie w przedmiocie zakreślenia Parafii Żydowskich [...] Obwód Ostrołęcki według wykazu dołączającego się podzielony został na trzy parafie: Ostrołęka, Czyżew, Ostrów. Te iakolwiek niemają funduszków zwyczajem upowszechnionych są jednak

29 J. Szczepański, *Spoleczność żydowska*, s. 58; por. Z. Niedziałkowska, *Ostrołęka*, s. 147-148.

30 Por. A. Kociszewski, *Mazowsze*, s. 318-319.

31 AGAD, Centralne Władze Wyznaniowe (dalej: CWW), sygn. 1438, k. 93, Sprawozdanie z posiedzenia KRWRiOP.

*ludne i utrzymać się mogą*³². Komisja Woj. Płocka zresztą wyróżniała się wśród innych województw w realizacji ustanowienia okręgów bożniczych (bo taką oficjalną nazwę przyjęły *parafie żydowskie*), choć i tu zdarzały się wyjątki – jeszcze do 1829 r. komisarze obwodowi płocki i lipnowski nie dopełnili swych powinności, za co zresztą komisja chciała ich ukarać *karą porządkową*³³.

Również i na poziomie centralnym daleko jeszcze było do ostatecznych uregulowań³⁴. Miał temu podołać powołany w czerwcu 1825 r. przez Aleksandra I Komitet Starozakonnych. W skład Komitetu wchodził wyłącznie przedstawiciele chrześcijan – m. in. dyrektor Ignacy Zaleski, I sekretarz Stanisław Hoge (neofita, były chasyd Chaskiel, ostatecznie, prawdopodobnie na skutek oporu Żydów, zrzekł się stanowiska), II sekretarz Józef Kownacki. Choć Żydzi byli w Izbie Doradczej, składającej wnioski do Komitetu, to jednak Komitet ostatecznie przedstawiał różne propozycje odnośnie Żydów przed KRWRiOP³⁵. Jedną z pierwszych spraw, którą się zajął, było ustanowienie akt stanu cywilnego dla wyznania mojżeszowego: „*Należało wynaleźć środki, któreby zapewniały ściśle wykonywanie przez Żydów praw i przepisów dotyczących stanu cywilnego: bo wiele złych stron w stanie Żydów jest wynikiem niewykonywania tych przepisów. Np. wielki przyrost ludno-*

32 AGAD, CWW, sygn. 1438, k. 6-15, Pismo Komisji Woj. Płockiej z dn. 10 listopada 1822 r. do KRWRiOP.

33 AGAD, CWW, sygn. 1438, k. 89-90 (Pismo Komitetu Starozakonnych w Król. Pol. z dn. 29 sierpnia 1823 r.), k. 404 (Pismo Komisji Woj. Płockiej do Ministra KRWRiOP). Wspomniany Komitet Starozakonnych formalnie został powołany w 1825 r., choć jak widać działał już wcześniej.

34 AGAD, CWW, sygn. 1438, k. 91, Pismo Komisji Woj. Płockiej z dn. 29 maja 1825 r. do KRWRiOP: „*W oczekiwaniu na takową [decyzję KRWRiOP – J. M.] istnienie Parafii w stanie dawnym pozostawiła, gdy zaś niektóre z tych Parafii pragną mieć ustanowionych sobie Rabinów, inne zaś żądają zmian w dotychczasowym ich położeniu [...] pragnąc iednak mieć stałą zasadę, do którejby w uregulowaniu Parafii stosować się mogła, ma honor Kommissyi Rządowej upraszać, iżby spodziewaną Decyzją [...] przyspieszyć raczyła*”.

35 Por. ŻIH, PM, sygn. 117/1, s. 15-16: „*Komitet ma przede wszystkim przejrzeć dotychczasowe przepisy wydane dla Żydów i przedstawić względem nich swoja opinię namiestnikowi w Radzie za pośrednictwem ministra W.R.iO.P. [...] Nowe postanowienia dotyczące Żydów musza być poprzednio komunikowane Komitetowi i tylko z jego spostrzeżeniami mogą być rozstrzygane w Radzie [...] Po ostatecznym dokonaniu organizacji Żydów w Królestwie i po rozstrzygnięciu wszelkim przedmiotów dotyczących Żydów – Komitet zostanie rozwiązany*”. Komitet został rozwiązany w styczniu 1837 r. przez cesarza Mikołaja I, po wcześniejszych krytycznych uwagach ze strony wpływowych Żydów – Tugendholda i Baurerertza (zob. tamże, s. 65-68).

ści żydowskiej, stąd płynące ubóstwo i chwytnie się szkodliwych dla kraju zajęć – to wynika z wczesnych małżeństw, łatwych rozwodów i ponownych małżeństw [...] Komitet zgodnie z zakomunikowanym mu zdaniem ministra, przedłożył, by aktami cywilnymi dla Żydów zajmowali się w województwach burmistrzowie, a w stolicy Komisarze cyrkulowi”³⁶. W sprawie wieku nowożeńców uzyskano kompromis – zrezygnowano z wcześniejszych pomysłów, by dolną granicę ich wieku wyznaczyć na 25 lub 26 lat (!), z drugiej strony zabroniono 12-14-letnim dziewczynom wchodzić w związki małżeńskie. Jak wynika z akt małżeństw³⁷, określono wówczas minimalny wiek nowożeńców: mężczyźni -18 lat, kobiety -15 lat. Ostatecznie sprawy małżeństw uregulowano w 1836 r. w *Prawie o Małżeństwach*: „Ważność lub nieważność małżeństwa zawartego między osobami należącymi do wyznań niechrześcijańskich, będzie uznana podług zasad wyznania strony powodowej -Rozwód będzie na żądanie stron wyrzeczonym [...] Rozpoznawanie spraw małżeństw należy do Trybunałów Cywilnych, które sądzić powinny przy zamkniętych drzwiach”³⁸. Jakkolwiek sprawy zawierania małżeństw – religijnych, a następnie cywilnych nie nastęrczały większych nieporozumień, to już w kwestii rozwodów wystąpiły różne nieprawidłowości: „Aby wszakże rozwody na tej drodze [*Prawa o Małżeństwach* – J. M.] uzyskane miały swój zupełny skutek tak pod względem religijnym, jako też cywilnym, Rabini wedle ustaw wyznania Mojżeszowego uznali, iż obok rozwodów przez Sady Cywilne wyrzeczonych, strony interesowane winny także pozyskać i rozwód religijny; -co wykonywując ciż Rabini niejednostajnie w tym względzie postępowali, to jest jedni udzielali rozwody przed rozpoczęciem procesów Cywilnych, inni po zakończeniu takowych, a z tąd wynikało, że niektóre ze stron religijnie przez Rabinów rozwiedzione, nie wytaczały sprawy Rozwodowej przed właściwe Trybunały i nie pozyskiwały tem samem wyroków [...] Rozwody religijne i otrzymane na dowód świadectwa nie stanowią aktu zupełnego unieważniającego mał-

36 Tamże, s. 25-26. Był to raport Komitetu z 12 kwietnia 1826 r. Tę datę można uznać za formalne ustanowienie akt USC dla Żydów, choć jeszcze przez krótki okres część ludności żydowskiej nie zwracała nań uwagi, stąd przynaglenia władz lokalnych.

37 Por. J. Mironczuk, *Żydzi w okręgu bożniczym*.

38 AGAD, CWW, sygn. 1446, s. 305-311, Pismo Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych i Duchownych (dalej: KRSWiD) z dn. 1/13 sierpnia 1858 r. do Rządów Gubernialnych. W 1837 r. województwa przemianowano na gubernie. KRWRiOP początkowo złączono z KRSW (powstała KRSWDiOP), a następnie czasowo odłączono oświatę.

żeństwa”³⁹. Powyższa kwestia, przynajmniej początkowo, nie dotyczyła Żydów z okręgu bożniczego w Ostrołęce – wśród osób zawierających związki małżeńskie w latach 1830-1843 nie występowały rozwiedzione.

Także w początkach swej działalności, tj. w 1826 r., Komitet Starozakonnych przedstawił KRWRiOP projekt środków „dla odciążenia Żydów od szynkarstwa. Należy Żydów usunąć z szynków i arend we wsiach, gdzie są szkodliwi [...] ponieważ liczba chrześcijan zajmujących się szynkarstwem jest mała – mogliby niektórzy Żydzi do pewnego czasu wyrabiać trunki u właścicieli ziemskich i dla nich, pod groźbą kary jednak, gdyby się odważali wyrabiać je na własny zysk. Pozbawiając Żydów jednego sposobu utrzymania, należy im dać możliwość zajęcia się innym, praca produkcyjną, rolnictwem [...] Przy udzielaniu pozwolenia na zajmowanie się rolnictwem, zwracano uwagę, czy kandydat nie różni się sposobem życia i ubiorem od chrześcijan”⁴⁰. Podjęte działania władz okazały się dość skuteczne – jak wynika z danych akt małżeństw żydowskich w Ostrołęce z lat 1830-1843, szynkarstwo (w tym szynkowanie trunków) występowało wyłącznie w mieście, a arendowanie i rolnictwo wśród Żydów było sporadyczne⁴¹.

Szczególną kwestią w kształtowaniu się okręgów bożniczych był problem oświaty i wychowania religijnego. W 1824 r. Komisja Wojewódzka Płocka radziła KRWRiOP: „Doświadczenie przekonało, że wszelkie w przedmiocie zbliżenia do Cywilizacji Starozakonnego ludu przedsiębrane środki, nie przyniosły spodziewanych korzyści – Zgłębiając przyczyny tego, nie można zaprzeczyć, że główną przeszkodą polepszenia Cywilizacji Starozakonnych jest brak oświaty i prawa, usunąwszy te oboje, można z pewnością twierdzić, że upór Żydostwa obstawania przy dawnych zwyczajach sam z siebie upadnie [...] Pierwszą osobą duchowną w Gminach jest Rabin, dotychczas wybór onego zależy od woli mieszkańców, pospolicie majątniejszych, których szczególnym jest Interessem utrzymanie biedniejszych współwyznawców w ciemności”⁴².

39 AGAD, CWW, sygn. 1446, s. 323-325, Pismo Rządu Gubern. Płockiego z dn. 26 sierpnia/7 września 1858 r. do Wszystkich Rabinów i Urzędników Stanu Cywilnego Wyznań Niechrześcijańskich.

40 ŻIH, PM, sygn. 117/1, s. 30-31.

41 J. Mironczuk, *Żydzi w okręgu bożniczym*.

42 AGAD, CWW, sygn. 1444, s. 12, Pismo Komisji Woj. Płockiej z dn. 19 maja 1824 r. do KRWRiOP.

Dotychczas dzieci żydowskie mogły chodzić do szkół elementarnych, zgodnie z ustawą „Urządzenie szkół” z 12 stycznia 1808 r., wspólnie z dziećmi chrześcijan⁴³. Pomysł stworzenia szkół wyznania mojżeszowego był jednak według Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych i Policji (KRSWiP) „nie tylko niebezpiecznym ale nadto w skutkach szkodliwym, zamiast bowiem zbliżenia pod Rząd Krajowy żydów, uorganizowałoby się między nimi oddzielną hierarchią nimi rządzącą złożoną z zaborzonych Rabinów. Zastanawiając się nad sposobami ucywilizowania tego narodu zdaje się [...] iż naprzód zacząć by należało od założenia Szkoły Rabinów która byłaby Wydziałem Nauki Religijnej Żydów przy uniwersytecie [...] Aby zaś wykorzeńić Księgi Talmudów szkodliwy wpływ na oświatę Żydów mające tych używanie wzbronić by im można [...] Nauka w Szkole Rabinów tylko w języku Hebrajskim i w języku Polskim a nie w języku zepsutym niemieckim [chodzi o jidisz, którego używali Żydzi – J. M.] dawana być winna aby z czasem i w Bożnicach w tych się odprawiało językach. Gminy żydowskie podawałyby po dwóch Kandydatów na Rabinów, posiadających stopień magistrów po odbytem Kursie Nauk Religijnych w Szkole Rabinów, a z tych mianowany przez K.R.W.R.iO.P. Rabin byłby dożywotnim. Bliższy nadzór nad sprawowaniem się Rabinów powinien być przy Władzy miejscowej Kraiowej”⁴⁴. Projekt stworzenia szkół elementarnych dla chłopców (z 3-letnim cyklem nauczania) i dziewczynek żydowskich (z 2-letnim nauczaniem) upadł. Ostatecznie, w porozumieniu z Komitetem Starozakonnych, w 1826 r. stworzono Szkołę Rabinów. Ortodoksyjne środowiska żydowskie od początku odnosiły się do niej niechętnie, oskarżając i donosząc władzom o nieprzestrzeganie tam praktyk i rytuałów judaizmu⁴⁵. Wła-

43 Por. M. M. Grzybowski, *Szkołnictwo elementarne na Mazowszu Północnym na przełomie XVIII i XIX wieku w świetle wizytacji kościelnych (1764-1830)*, Płock 1987, s. 77. Wg spisu diecezji płockiej w 1817 r. w szkole elementarnej (parafialnej) w Ostrołęce naukę szkolną rozpoczęło 23 chłopców i 10 dziewcząt -katolików, 2 chłopców ewangelików oraz 9 chłopców żydowskich, a np. w Przasnyszu na 64 nowych uczniów było 4 chłopców i 3 dziewczynki żydowskie- *Szkoły elementarne w miastach północnego Mazowsza w świetle wizytacji z 1817 r.*, w: *Mazowsze Północne*, s. 52-54.

44 AGAD, CWW, sygn. 1444, s. 22, Sprawozdanie z posiedzenia KRSWiP z lipca (brak daty dziennej) 1824 r.

45 Por. ŻIH, PM, sygn. 117/1, s. 36-39. Zajęcia w Szkole Rabinów zaczęły się 15 listopada 1826 r. Jej faktycznym kierownikiem był Antoni Eisenbaum, dążący do asymilacji Żydów. Wśród nauczycieli było tylko dwóch Żydów (Buchner i Centerszwer), którzy uczyli Talmudu i jęz. hebrajskiego, pozostali (chrześcijanie) wykładali historię, geografę, jęz. polski, prawo i admini-

dze Królestwa Polskiego, świadome niewystarczalności Szkoły Rabinów dla potrzeb religijnych Żydów (wedle szczegółowych wykazów za 1863 r. w całym kraju mieszkało ich 652972⁴⁶), szły na pewne ustępstwa⁴⁷. Jednak w końcowym rozrachunku, Szkoła Rabinów istniejąca do 1862 r., jakkolwiek spełniała swoje cele oświatowe, to przecież nie przyniosła wymiernych korzyści religijnych: „*Poświęcający się obowiązkom Rabina, aby im podolać mógł, winien zagłębić się w księgi Talmudyczno-Rabiniczne i ustawicznie pracować nad niemi, z zachowaniem w życiu praktycznym ściśle przepisów oraz obserwacji religijnej. Tak usposobionym Duchownym tylko Gminy udzielają zaufanie swoje. Oddawanie się tym naukom [...] nie zostawia swobodnego czasu na nabywanie dokładnych wiadomości w naukach świeckich. O tem przekonał się najdowodniej Rząd przez Szkołę Rabinów, która miała na celu wykształcenia młodych kandydatów mających w swej osobie łączyć nauki specjalne dla Rabina z świeckimi, a jednak pomimo 36-letniego trwania jej, żadnego nie wydała Rabina z wielkiej liczby wychowanków swoich. Doświadczenie to na drodze urzędowej osiągnięte stosując do przyszłości wypada, że nie znajdzie się wcale zdatnych do , jeżeli nadal żądana od niego będzie zbytnia ilość przedmiotów [...] przy examinowaniu kandydata na Rabina nie można stawiać na jednej linii równości nauk Talmudyczno-Rabinicznych do Stanu Duchownego niezbędnych, z obiektami świeckimi, które są pożyteczne, ale za *conditio sine qua non*, jako pierwsze uważać się nie dają [...] zdaje się być słusznem, z nauk świeckich pozostawić do examinowania się tylko z języka Krajowego o tyle, aby w nim porozumiewać się mógł z władzą [...] Uderzającym jest [...] że dla otrzymujących stopień dostateczny wskazuje placę roczną niewyższą od Rubli 150, które ledwie*

stracę (AGAD, CWW, sygn. 1446, s. 641-651). Cykl nauki trwał 5 lat.

46 AGAD, CWW, sygn. 1446, s. 598-602, Ludność Starozakonna stała za rok 1863.

47 AGAD, CWW, sygn. 1446, s. 179-182, Wniosek Wydziału Wyznań w KRŚWiD z dn. 8/20 lutego 1858 r.: „*porządek wybierania na Rabinów tylko takich Starozakonnych, którzy ukończyli kurs nauk w szkołach Rabinów i w Rządowych szkołach Żydowskich drugiego rzędu, a także i w innych naukowych zakładach, zezwalający przytem w braku takowych, za pozwoleniem i pośrednictwem M.S.W. Sprowadzać uczonych Żydów z Niemiec. Obecnie zatwierdzona [...] Ustawa dla tutejszej Szkoły Rabinów [...] przepisuje, że dopiero po upływie 10-iu lat od dnia ogłoszenia tej Ustawy, nikt nie może być przeznaczony w Królestwie na Rabina lub Podrabina, tylko ci, którzy ukończyli kurs nauk w Szkole Rabinów i otrzymali przepisane patenta; do tej zaś epoki czasu, pozostawiając zawsze pierwszeństwo tego rodzaju kandydatom, zastrzega iż osoby, które się nie kształciły w Szkole Rabinów, dla pozyskania posad Rabinów winny złożyć w tej Szkole odpowiedni examen”.*

dla szkolnika [pomocnik rabina, woźny – J. M.] byłyby odpowiednie; trudno by było wyżyć z taką pensją⁴⁸. Odnosząc się do powyższej oceny, należy jednak zaznaczyć, że w Szkole Rabinów jednak wykształcili się niektórzy rabini (zob. Tab. 2), a pewna ich liczba, chociaż nie przeszła kursu kształcenia, to złożyła tam odpowiedni egzamin. W sprawozdaniu z 1851 r. o wykształceniu i pensji rabinów władze guberni płockiej donosiły KRSWiD, że spośród 4-ech rabinów w powiecie ostrołęckim (w międzyczasie powstał okręg bożniczy w Zarębach Kościelnych) 2-óch złożyło wskazany egzamin, a 2-óch nie złożyło⁴⁹.

Pierwszym, o ile wiadomo, rabinem, a raczej podrabinem w okręgu bożniczym w Ostrołęce był Markus Lewko⁵⁰. W 1830 r. zastąpił go Mortko Fiszel Ickowicz Szapiro. W 1832 r. zwrócił się do KRSWiD z prośbą, iż „*podług życzenia powszechnego Publiczności pragnie otrzymać stopień Rabina, ku czemu składając attest właściwego Dozoru Bożniczego. Upraszam Naypokorniey Wysoką Komisję Rządową o przeznaczenie naystarszego Rabina w Warszawie o odebranie odemnie Konsensu na Rabina Okręgu Bożniczego Miasta Ostrołęki*”⁵¹. Odebranie wskazanego konsensu było właściwie tylko formalnością – już od maja 1832 r. Szapiro używał tytułu „rabin”, więc musiał wcześniej uzyskać akceptację wskazanego rabina czy innych rabinów⁵². Tak więc można stwierdzić, że ten fakt kończy okres kształtowania się okręgu bożniczego w Ostrołęce.

48 AGAD, CWW, sygn. 1446, s. 627-629, Pismo rabina Okręgów Warszawskich z dn. 13/25 sierpnia 1864 r. do dyrektora KRSW ks. Czerkaskiego.

49 AGAD, CWW, sygn. 1444, s. 149, Lista imienna Duchownych Starozakonnych w Guberni Płockiej złożona przez Rząd Gub. Płocki z dn. 5/17 maja 1851 r. do KRSWiD. Czyżew: rabin Chaim Hersz Goldsztejn, egzamin złożył, pensja (?); Ostrow: rabin Chaim Szafir, egzaminu nie złożył, pensja 150 rs; Ostrołęka: rabin Nazryel Hersz Goldsztejn, egzamin złożył, pensja 105 rs; Zaręby Kościelne: rabin Owsiej Boruchowicz Binen, egzaminu nie złożył, pensja 75 rs.

50 APP, Akta Małżeństw Starozakonnych 1826-1829, sygn. 1. Akta USC dla Żydów zostały, jak wyżej pisano, ustanowione w 1826 r., stąd wcześniejszych brak. Wskazanych ślubów udzielał właśnie podrabin Markus Lewko.

51 AGAD, CWW, sygn. 1673, s. 5-6, Pismo Mortki Fiszel Ickowicza Szapiro z dn. 10 czerwca 1832 r. do KRSWiD. We wstępie pisma Szapiro zauważał: „*Podpisany od lat 9 będąc ukwalifikowany na Rabina, przez lat 3 w Mieście Ostrołęce i okręgu Bożniczym do niego należącym pełnił obowiązki Podrabina*”.

52 Zob. J. Mironczuk, *Żydzi w okręgu bożniczym*.

Sprawa budowy Wielkiej Synagogi

Po osiedleniu się Żydów w Ostrołęce zbudowano drewnianą synagogę. Niestety, nie udało się ustalić daty jej budowy. Można jednak domniemywać, że nastąpiło to dopiero w latach 20. XIX w. Wcześniej, jak pisano, liczba Żydów była zbyt mała, by podjąć się tego zadania. Jeśli przyjąć, że dane odnośnie liczby Żydów w Ostrołęce w 1808 r., 1817 r. i 1826 r. są pewne, to można stwierdzić, że dopiero w latach 20. społeczność żydowska była zdolna do takiej inwestycji. Ważnym momentem było też utworzenie okręgu bożniczego w Ostrołęce w 1822 r.

W czasie bitwy w Ostrołęce 26 maja 1831 r. bóżnica uległa zupełnemu spaleni⁵³. W związku z tym wykupiono drewniany dom przy ul. Różańskiej (obecnie Kilińskiego), zapewne od jednego ze swoich współwyznawców, jako że ta ulica wraz z otaczającymi stanowiła wydzielony w 1826 r. rewir żydowski. Warunki lokalowe, gdzie odbywały się nabożeństwa były jednak nieodpowiednie: *„Dom ten wszakże jest dalece szczupły że samemu zadaniu staie się nieodpowiedni, zwłaszcza że mieści się w Ulicy bardzo ścieśnionej i wąskiej zabudowaniami samemi drewnianymi otoczony przeto przy ciągle tlejącym się ogniu przy Modlitwie który ma do ustaw Religii Mojżesza tysiące świeczek towarzyszy uledez może pożarowi [...] i wokoło będące domy drewniane takiemu smutnemu losowi uledezby musiały. Daley gmina Starozakonnych w Mieście Ostrołęce jest tak dalece liczna, że szczupłość miejsca stąd do Nabożeństwa przeznaczonego rodzi nayniezdrowsze powietrze i z tąd [...] wyptywają choroby, które często Żydów dotykaia”*⁵⁴.

Spółeczność żydowska w okręgu bożniczym w Ostrołęce w latach 30. i 40. XIX w. była, jak wynika z badań nad aktami stanu cywilnego⁵⁵, stosunkowo uboga. Stąd też w 1841 r. Mortko Berekson w imieniu

53 AGAD, CWW, sygn. 1673, s. 9-12, Pismo Rządu Gub. Płockiego z dn. 4/16 września 1842 r. do KRSWiD: „W roku 1831 w czasie Batalii pod Miastem Ostrołęką Buźnica w tymże Mieście drewniana własnością Starozakonnych będąca w zupełności została zniszczoną”; także, s. 13-15, Pismo Dozoru Bożniczego Okręgu Ostrołęka z dn. 8/20 czerwca 1842 r. do komisarza obwodu ostrołęckiego.

54 AGAD, CWW, sygn. 1673, s. 9-12, Pismo Rządu Gub. Płockiego z dn. 4/16 września 1842 r. do KRSWiD.

55 Zob. J. Mironczuk, *Żydzi w okręgu bożniczym*. Podobnie wyglądała sytuacja w okresie przed powstaniem listopadowym – *Stan handlu i rzemiosła w Ostrołęce w 1820 r.*, w: *Mazowsze Północne*, s. 61: „Mieszczanie Żydzi mimo naturalnego usposobienia do powołania handlowego przymuszeni dzielić się zyskiem z Chrześcijanami są w miernym położeniu”.

dozoru bożnicznego (zarząd gminy wyznaniowej) wystąpił w specjalnym memoriale do przebywającego w Królestwie w grudniu tego roku cesarza Mikołaja I, w którym prosił o wsparcie finansowe na odbudowę bóżnicy w Ostrołęce⁵⁶. Taka prośba nie była czymś wyjątkowym, np. ewangelicy z biednych parafii na Mazowszu Północnym zwracali się do Mikołaja I z podobnymi sprawami⁵⁷.

W oczekiwaniu na odpowiedź władz centralnych, *dozór bożniczy* skierował pismo także do komisarza powiatu ostrołęckiego: „*Już po spaleniu Bożnicy[...] niema Bożnicy w Ostrołęce [...] Jeżeliby Łaska Najjaśniejszego Pana nastąpiła i Najjaśniejszy Pan najmiłosierniej udzielić raczył fundusz na wybudowanie drewnianej Bożnicy, na Budowę której potrzeba będzie funduszu Rubli Srebrnych [rs, zastąpiły złote w 1841 r. - J. M.] najmniej 1800 a konto której summy dopiero po wybudowaniu Bożnicy będzie funduszu z Ławek Bożniczych Rubli Srebrnych -450. Niedostaje funduszu na wybudowę Rubli Srebrnych 1350, które tytułem wsparcia ze Skarbu [...] spodziewa się, inaczej budować by nie można było. Do Budowy Bożnicy w mieście Ostrołęce w Ulicy Różańskiej są dwa Place własne Ogółu. Składki natę Budowę od Parafian Starozakonnych żadnej niepodobna nałożyć, gdyż Parafianie bardzo są ubodzy*”⁵⁸. Również władze guberni płockiej i KRSWiD poleciły komisarzowi powiatowemu zająć się sprawą, tzn. sporządzenie *anszlagu kosztów* (kosztorysu) na odbudowę bóżnicy⁵⁹. Ostatecznie Żydzi zdecydowali się na wybudowanie murowanej synagogi, a jej koszty zostały wyliczone w 1846 r. na ponad 5200rs⁶⁰.

56 AGAD, CWW, sygn. 1673, s. 31 Pismo sekretarza stanu przy Radzie Administracyjnej z dn. 22 lipca/3 sierpnia 1846 r. do KRSWiD.

57 Por. J. Mironczuk, *Mniejszości wyznaniowe chrześcijańskie w Ostrołęce i powiecie ostrołęckim (od schyłku XVIII w. do współczesności)*, Ostrołęka 2007, s. 17.

58 AGAD, CWW, sygn. 1673, s. 13-15 Pismo Dozoru Bożnicznego Okręgu Ostrołęka z dn. 8/20 czerwca 1842 r. do komisarza obwodu ostrołęckiego (w czasie wspomnianej reformy administracyjnej w 1837 r. obwody zastąpiono powiatami).

59 AGAD, CWW, sygn. 1673, s. 18-19, 26 (Pisma Rządu Gub. Płockiego z dn. 6/18 listopada 1842 r. i 3/15 lipca 1843 r. do KRSWiD).

60 AGAD, CWW, sygn. 1673, s. 34, Pismo Rządu Gub. Płockiego do KRSWiD (wysłano prawdopodobnie pod koniec 1846 r.): „Przekładając załączenie Anszlagu na wystawienie nowej Bożnicy w Mieście Ostrołęce z Rysunkiem i planem obejmujący kosztów rubli srebrnych 5210 kopiejek 57 Rząd Gubernialny ma zaszczyt upraszać Komisję Rządową [...] o wsparcie odpowiednie na odbudowanie [...] Bożnicy wyjednać raczył”. Niestety, w materiale archiwalnym nie odnaleziono wspomnianych rysunku i planu. W tym czasie ciągle aktualny był, choć z re-

Warto w tym miejscu przedstawić fundusz, jakim dysponował *dozór bożniczny* w Ostrołęce. Na lata 1844-1846 wyglądał on następująco: **Przychód:** 1. Składki od *Starozakonnych Parafian* okręgu Ostrołęka - 120 rs. 2. Wpływ od *pokładnego* od zmarłych Żydów -7rs 50 kop. 3. Dochód *pogrzebowego* od *tychże* -7rs 50kop. 4. Składki na zaspokojenie długów szpitala starozakonnych guberni płockiej - 71rs 60 1/2 kop. Ogółem: 206rs 60 1/2kop. **Rozchód:** I. Na pensje i materiały: 1. Podrabinowi -45rs. 2. *Szkolnikowi bożnicznemu* -22rs 50kop.3. *Szkolnikowi* przy pogrzebach - 7rs 50kop.4. Dla kasjera 5% od poboru składki - 6rs 75kop. 5. Dozorowi bożnicznemu na materiały piśmienne -6rs. 6. Kasjerowi na materiały piśmienne -15rs. 7. Kasjerowi na *Dziennik praw i Gubernialny* 8. Referentowi Wydziału Wyznań - 4rs 50kop. II. Na podatki z *Domu modlitwy*: 1. Budynek - 1rs 60kop. 2. Szarwark 0rs 60kop. 3. Składka gminna - 3rs [...] 7. Czynsz z gruntu na mogiły - 0rs 60kop. III. Na nieprzewidziane wydatki: 1. Na zaspokojenie długu szpitala starozakonnych -71rs 60 1/2kop. 2. Do dyspozycji Rządu Gub. Płockiego - 18rs 61kop. Ogółem: 206rs 60 1/2kop.⁶¹

W następnym dziesięcioleciu fundusz gminy został nagle zmniejszony. Jeszcze w 1851 r. na pensję dla rabina Hersza Goldsztejna przeznaczono 105 rs. Jednakże, w związku z usamodzielnieniem się w 1851 r. okręgu bożniczego w Goworowie, okręg w Ostrołęce obejmował już tylko Żydów zamieszkałych na terenie parafii katolickich: Ostrołęka, Myszyniec, Kadzidło, Rzekuń, Troszyn, Kleczkowo. Dochody *dozoru bożniczego* spadły. Łączny dochód na lata 1853-1855 wyniósł tylko 84rs; całość pochodziła ze składek od wiernych, gdyż w pozostałych możliwościach (*pokładne* od zmarłych, dochód pogrzebowy od dobrowolnych ofiar, z łaźni, z ławek w bóżnicy) był vacat. Na pensję dla rabina przeznaczono 43rs 75kop. Pojawiły się nowe opłaty: składka ogniowa - 8rs 47 1/2kop., składka latarniowa -0rs 54kop., składka na transport włóczęgów - 0rs 6kop., składka na transport rekrutów -0rs 10kop.⁶²

gęły nieprzestrzegany, ukaz z 1822 r. o zakazie budowania drewnianych domów przez Żydów w miastach gubernialnych i powiatowych - *Zakaz budowy przez Żydów domów drewnianych w większych miastach - 28 sierpnia 1846 r.*, w: *Mazowsze Północne*, s. 130-131; sprawa dotyczyła podania Chaima Tykocinera (zob. niżej) o budowę drewnianego domu i zajazdu w Ostrołęce. 61 AGAD, CWW, sygn. 1673, s. 28-30, Etat dla Kassy Bożnicznej Okręgu Ostrołęka na lata 1844-1846 za zasadę służyć mający, sporządzony przez Rząd Gub. Płocki. 62 AGAD, CWW, sygn. 1673, s. 62-68, Etat dla Kassy Bożnicznej Okręgu Ostrołęka na lata 1853-1855; także, s. 69-77, Uwagi nad projektowanym Etatem na lata 1853-1855.

Stopniowo jednak sytuacja w zakresie podjętej inwestycji budowy murowanej synagogi polepszała się. Mimo usamodzielnienia się kolejnego okręgu bożniczego (w Myszyncu w 1855 r.), fundusz gminy wzrastał: na lata 1856-1858 wyniósł 184rs, na 1859-1861 – 252rs 50kop., na 1862-1864 – 373rs (na pensję dla rabina przeznaczono 150rs)⁶³, a więc ostatecznie znacznie przewyższył z lat 40. Przyczyn tego stanu rzeczy należy upatrywać i w czynnikach zewnętrznych, obiektywnych (wzrost gospodarczy, m. in. w związku ze zniesieniem granicy celnej między Królestwem Polskim a Cesarstwem Rosyjskim w 1851 r.), ale też w coraz większym zaangażowaniu społeczności żydowskiej w dopięciu podjętej inwestycji. W 1858 r. Rząd Gub. Płocki informował KRSWiD, że do budowy synagogi „znaczną część materiałów jest już przysposobioną a resztę kosztów Gmina chce pokryć z dobrowolnych ofiar swoich współwyznawców”⁶⁴. Sporej pożyczki 1500rs „na początkowe z fundamentów wzniesienie” synagogi udzielił w tym okresie znany, zamożny i bardzo przedsiębiorczy *dzierżawca dochodów konsumpcyjnych* w wielu miastach (m. in. w Tykocinie, Łomży, Kolnie, Nowogrodzie) Chaim Tykociner⁶⁵.

63 AGAD, CWW, sygn. 1673, s. 106-109, 114-117, 132-135, Etat dla Kassy Bożnicznej Okręgu Ostrołęka na lata 1856-1858, 1859-1861, 1862-1864. W 1857 r. rabinem okręgu bożniczego w Ostrołęce został Michał Goldszlak – AGAD, CWW, sygn. 1446, s. 108, Pismo Rządu Gub. Płockiego z dn. 8/20 czerwca 1858 r. do KRSWiD: „Stosownie do obowiązujących przepisów, ma honor Komisji Rządowej donieść, iż w miejsce zmarłego Starozakonnego Kuszyela hersza Goldsztejna, przeznaczony został na Rabina Okręgu Bóżnicznego w Mieście Ostrołęce, Starozakonnny Michał Goldszlak, przez Gmine wybrany i przepisany kwalifikacją oraz konsens posiadający”.

64 AGAD, CWW, sygn. 1673, s. 84-85, Pismo Rządu Gub. Płockiego z dn. 19 czerwca/ 1 lipca 1858 r. do KRSWiD. Cały koszt budowy został oszacowany już na 5897rs 49kop. Do dokumentu dołączono szczegółowy (10-stronicowy) kosztorys budowy synagogi w Ostrołęce; także, s. 137-139, Pismo Rządu Gub. Płockiego z dn. 13/25 maja 1861r. do KRWRiOP (przywrócona po starciach w Warszawie 25 lutego 1861 r., a na jej czele stanął Aleksander Wielopolski): „zatwierdzając Komisja Rządowa plan i anszlagi na wymurowanie bożnicy w mieście Ostrołęce, zgodzić się raczyła aby koszta budowy pokryte zostały z dobrowolnych ofiar”. Właśnie rok zatwierdzenia planu budowy jest niekiedy przyjmowany (J. Szczepański, *Społeczność żydowska*) jako zbudowanie synagogi w Ostrołęce. Nie jest to jednak właściwe, jako że synagoga była wówczas zbudowana „w 1/6 części”.

65 AGAD, CWW, sygn. 1673, s. 144-150, Sprawowanie ze spotkania w Magistracie w Ostrołęce 1/13 marca 1861 r. O Chaimie Tykocinerze zob. Inwentarz kartkowy Archiwum Państwowego w Białymstoku, zespół nr 328/0, w: <http://baza.archiwa.gov.pl/sezam>. Zupełnie błędnie podaje się datę zbudowania Wielkiej Synagogi w Ostrołęce na 1856 r. „z inicjatywy i fundacji rodziny Tykoczynerów” (http://pl.wikipedia.org/wiki/Wielka_Synagoga_w_Ostrolece). Możliwe za to, że właśnie w 1856 r. Chaim Tykociner pożyczzył *dozorowi bożnicznemu* w Ostrołęce wspomnianą

Trudności finansowe gminy żydowskiej w Ostrołęce pozostawały jednak ogromne. *Dozór bożniczny* pozbył się wszelkich oszczędności⁶⁶. 1/13 marca 1861 r. do budynku Magistratu w Ostrołęce zostali wezwani rabin Michał Goldszlak i wierzyciel Chaim Tykociner w celu omówienia możliwości znalezienia środków finansowych na zwrócenie długu Tykocinerowi oraz na dokończenie budowy synagogi i „do należytego stopnia stosownie do rysunku doprowadzenie [...] w 1/6 części wymurowanej a w 5/6 częściach nieukończonych jeszcze budowli”. Powstał wówczas oryginalny pomysł zaradzenia sprawie: „Ponieważ znikąd żadnego zasilku spodziewać się nie można iakiby mógł posłużyć na wzniesienie rzeczonyj wyżej budowli dla modlitwy i ku czci Bogu poświęcić się mającej jak tylko wydzierżawienie miejsc w Bożnicy na Ławki, wedle planu Budowniczego do niniejszego projektu dołączającego się, wykazanych i Numerami poznaczanych, co otworzyć może pewien fundusz i doprowadzić do skutku życzenia wszystkich starozakonnych w Ostrołęce zamieszkałych a nawet i innych wyznawców mojżeszowych do synagogi tutejszej należących, z tego więc spodziewać się można pomysłnego rezultatu. A zatem [...] jest naszym projektem, aby miejsca na zaprowadzenie ławek w Bożnicy były w dzierżawę przez licytacyą wypuszczone, to jest aby najbliższe ołtarza (senata sanctorum)... były wystawione do licytacyi na większą ilość, a więcej od ołtarza oddalone stopniowo za mniejszą kwotę [...] Ławka N1 z lewej strony ołtarza przeznacza się bezpłatnie dla Rabina i jego następców. Za ławkę N2 po tejże lewej stronie ołtarza ustanawia się pretium fisci -Rs.90 za ławkę N3 -Rs.85[...] N13 -z prawej strony najpierwszą ołtarza -Rs.100 [...] N133 -po prawej stronie od ołtarza -Rs.25. W Projekcie tym są zamieszczone Ławki dla samych mężczyzn na parterze, kto więc miejsca na takową dla siebie pod jakim Numerem wieczyście wydzierżawi, pod tymże samym Numerem będzie miała miejsce Żona jego

sumę.

66 AGAD, CWW, sygn. 1673, s. 120-121, Sprawowanie z 20 sierpnia/1 września 1860 r.: „Działo się w Kancellaryi Magistratu Miasta Ostrołęki [...] przywołani [...] Członkowie Dozoru Bożnicznego [...] zapytani zostali, na jaki cel zamierzają fundusz w Banku znajdujący się Rs.183 kop. 68 którego żądają zwrotu, obrócić -na co oświadczyli- Wiadomo jest dostatecznie władzy miejscowej w jakiej Wysokości Budowa Bożnicy dziś znajduje się, która jedynie uskuteczniła jest z dobrowolnych ofiar, wszystkie albowiem fundusze jakie Dozór Bożniczny posiadał wyczerpnięte zostały [...] dla tego aby pospieszyć się z dalszą budową Bożnicy, a przynajmniej zdaniem dachu nad murami wzniesionemi, izby je ochronić od dezolacji zwłaszcza w zbliżającej się porze zimowej upraszamy o [...] rychły zwrot powyżej wymienionej kwoty”.

na ławkę na piętrze [...] oprócz tego nastęcza się uwaga, iż czas wszystko niszczy[...] gdy wszystkie miejsca na ławki przez licytacją sprzedane będą – projektuje się od nich ustanowienie wieczystego czynszu z pewnym procentem od summy za jaką miejsce na ławkę sprzedane będzie [...] Po nabyciu miejsc na ławki, takową ławkę każdy swym kosztem obowiązany sprawić, lecz niewedług swego gustu, lecz stosownie do mającego się wydać przez Budowniczego Powiatu, za zniesieniem się z Dozorem Bożniczym Modelu, ato dla tego, aby jednostajność i porządek w Bożnicy niebył nadwężonym⁶⁷. Sama „sprzedaż ławek” w bóżnicach nie była czymś wyjątkowym⁶⁸, ale ostrołęckie „uszczerbowienie” wieczystą dzierżawą jawiło się jako precedens.

Przedstawiony wyżej projekt został przyjęty przez Rząd Gub. Płocki i w maju 1861 r. przesłany KRWRiOP do zatwierdzenia. Wobec braku odpowiedzi, dozór bożniczy w Ostrołęce zwrócił się w lutym 1862 r. o zatwierdzenie projektu, „gdyż przecież wspomniane annexa [projekt, rysunek synagogi – J. M.] dotąd nie są potwierdzone i powrócone przez co mury boczne znacznie wzniesione wielkiemu podlegają zniszczeniu i dezelacji⁶⁹. Powyższa sytuacja była jednak wyjątkowa i budziła wątpliwości władz⁷⁰. Stąd też warunki zamierzonej licytacji określono następująco: może być czasowa, na 25 lat, „oprócz summy za prawo dzierżawy [...] wydzierżawiający miejsce płacić będzie na rzecz dozoru Bożnicznego corocznie czynsz w stosunku 1% od summy na wkupie

67 AGAD, CWW, sygn. 1673, s. 144-150, Sprawowanie ze spotkania w Magistracie w Ostrołęce 1/13 marca 1861 r.

68 Por. *Oplata przez Żydów kanonu od ławek w bóżnicy -luty 1825 r.*, w: *Mazowsze Północne*, s. 77.

69 AGAD, CWW, sygn. 1673, s. 151-152, Raport Dozoru Bożnicznego w Ostrołęce z dn. 28 stycznia/9 lutego 1862 r. dla KRWRiOP.

70 AGAD, CWW, sygn. 1673, s. 153, Ocena prawna (dokument sporządzono w 1862 r. lub na początku 1863 r., prawdopodobnie w KRWRiOP): „Kontrakt wieczystej dzierżawy nieznan jest w kodeksie cywilnym obowiązującym. Z dawniejszych stosunków istnieją u nas wieczyste dzierżawy gruntów po wsiach i placów w miastach. Podstawą takich kontraktów są przepisy prawa pruskiego, dawniej w kraju tutejszym obowiązującego. Zdaje mi się, że wieczysta dzierżawa niewłaściwą byłaby w obecnym wypadku [...] Zdaniem mojem, odpowiedniejszą tu będzie naturze rzeczy dzierżawa czasowa, długoletnia, np. na lat 25 [...] Lepiej więc będzie wydzierżawić czasowo na lat 25, a po upływie tego okresu, zarządzić nową licytacją od cen, jakie osiągnięte będą z terażniejszej licytacji, na dalsze lat 25”.

zaofiarowanej [...] Wolno jest prawo dzierżawy miejsca [odsprzedać – J. M.] na rzecz drugiej osoby, za poprzednim jednakże uzyskaniem na to pozwolenia Dozoru Bożniczego”⁷¹.

Licytacja na wydzierżawienie ławek w synagodze odbyła się najprawdopodobniej w maju 1863 r., a więc w szczytowym okresie powstania styczniowego. Jednakże „do skutku nie doszła, że zgłaszający się konkurenci, po odczytaniu warunków przez Komisję Rządową ułożonych, uznali takowe za uciążliwe, żądając przerobienia ich”⁷². Wówczas władze gubernialne zaproponowały KRWRiOP, aby „fundusz osiągnąć przez rozpisanie składek na gminę, ławki zaś po ukończeniu budowy wydzierżawić za opłatą corocznego czynszu”; KRWRiOP zatwierdziła ten projekt⁷³.

Niestety, na razie nie znaleziono dokumentacji archiwalnej odnoszącej się do sprawy dalszej budowy Wielkiej Synagogi w Ostrołęce. W każdym razie nastąpiło to już w następnej epoce, po okresie powstania styczniowego.

Powstanie okręgów bożniczych w Goworowie i Myszyńcu

Utworzenie okręgów bożniczych w 1822 r. podporządkowało ludność żydowską zamieszkałą już dawniej w Goworowie i Myszyńcu (i okolicznych wsiach) *dozorowi bożniczemu* w Ostrołęce. Wraz jednak ze wzrostem liczby ludności pojawiły się naturalne możliwości usamodzielnienia się nowych okręgów bożniczych⁷⁴.

71 AGAD, CWW, sygn. 1673, s. 154-157, Warunki dla licytacji (dokument sporządzono w 1862 r. lub na początku 1863 r., prawdopodobnie w KRWRiOP).

72 AGAD, CWW, sygn. 1673, s. 169-170, Pismo Rządu Gub. Płockiego z dn. 9/21 maja 1863 r. do KRWRiOP.

73 Tamże; także, s. 172-173, Pismo KRWRiOP z dn. 23 listopada/5 grudnia 1863 r. do Rządu Gub. Płockiego.

74 Szczególnie „zażydzone” stawało się Goworowo – J. Dziewirski, *Goworowo*, s. 133-134: „W Goworowie prawdopodobnie wystawiono place rządowe na sprzedaż, które zaczęli masowo kupować Żydzi, stając się w niedługim czasie głównym składnikiem ludnościowym tej miejscowości. Żydzi zakładali warsztaty rzemieślnicze i sklepy, zajmując powoli prymat w dziedzinie rzemiosła i handlu”, dalej, za „Gazetą Świąteczną” 1888, autor podaje: „Mieszkają tu prawie sami Żydzi, trudniący się drobnym handlem, a po części lichwą i wyzyskiwaniem naszej ciemnoty. Przed paru laty lepiej się im działo, bo prowadzili handel pruską okowitą, a przez to się namnożyło bardzo wiele szynków w Goworowie. Dziś, chociaż nie spotyka się pruskiej okowity, to jednak liczba szynków się nie zmniejszyła, tylko że zamiast okowity zalewają nas piwem bawarskim”. Ostatni cytat nosi wyraźne ślady niechęci do ludności żydowskiej, której zarzuca się wręcz „naturalną” skłonność do „demoralizacji” ludności katolickiej.

W pierwszych dziesięcioleciach XIX w. (nie ustalono dokładnej daty) Żydzi z Goworowa i przyległej parafii Wąsewo wybudowali w Goworowie bóżnicę i założyli cmentarz (*kirkut*), organizowali także miejscowe nabożeństwa⁷⁵. W związku z tym rozpoczęli starania o utworzenie własnej gminy wyznaniowej: *„Osada Rządowa Goworowo, złożona z 60 rodzin Żydowskich, należy do okręgu Bożnicznego Miasta Ostrołki, a parafia Wąsewo [złożona z 50 rodzin starozakonnych – J. M.] przyległa osadzie Goworowo do okręgu Bożnicznego Miasta Ostrowi, obie o mil 3 od swych władz duchownych oddalone[ok. 25 km, to pewna przesada – z Ostrołki do Goworowa było ok. 19 km – J. M.], w porozumieniu się więc rzeczono osady domagają się utworzenia nowego dla nich okręgu Bożnicznego w osadzie Goworowo”*⁷⁶.

Władze państwowe podzieliły uwagi Żydów z Goworowa i Wąsewa, a Wydział Administracji KRSWiD uznał, że *„domaganie się Żydów [...] wypływa z przekonania moralnego, jako pozbawionych dotąd usług religijnych; gdy nadto ani terytorialna ani administracyjna zmiana w obecnym wypadku miejsca nie ma przeto przeciw przyjęciu propozycji Żydów o uformowaniu nowego okręgu Bożnicznego w Goworowie”*⁷⁷. Ważne było też, że okręgi bożnicze w Ostrołęce i Ostrowi nie zgłaszały sprzeciwu na oddzielenie się części swych wyznawców, a dozór bożniczy w Ostrołęce formując *Etat Kassy Bożniczej* na lata 1852-1854 nie uwzględnił już Goworowa. W tej sytuacji KRSWiD w piśmie z 6/18 kwietnia 1851 r. do władz gubernialnych w Płocku oświadczyła, iż *„zezwala na odłączenie osady Goworowo od Okręgu Bożnicznego Miasta Ostrołki, tudzież wsi Wąsewo od Okręgu Bożnicznego Miasta Ostrowi i uformowanie dla tychże dwóch osad nowego Okręgu Bożnicznego we wsi Rządowej Goworowo”*⁷⁸. Tę decyzję należy uznać za datę powstania gminy wyznania mojżeszowego w Goworowie.

75 AGAD, CWW, sygn. 1696, k. 9-11, Pismo KRSWiD z dn. 6/18 kwietnia 1851 r. do Rządu Gub. Płockiego: *„od lat kilkudziesięciu w osadzie Goworowo wybudowali Bóżnicę z domem dla duchownego – zaprowadzili Cmentarz Grzebalny i takowe własnym utrzymując kosztem, gdzie również uczęszczają na nabożeństwo starozakonni z wsi Wąsewo”*.

76 AGAD, CWW, sygn. 1696, k. 8, Pismo Wydz. Administracyjnego KRSWiD do Wydz. Wyznań KRSWiD (dokument powstał w okresie październik 1850-kwiecień 1851 -sąsiednie dokumenty).

77 Tamże.

78 AGAD, CWW, sygn. 1696, k. 9-11, Pismo KRSWiD z dn. 6/18 kwietnia 1851 r. do Rządu Gub. Płockiego.

W związku z powstaniem nowego okręgu bożniczego, a także ogólnymi zaleceniami władz, *Budowniczy powiatu ostrołęckiego wraz z wójtem gminy Rębisze (któremu administracyjnie podlegało Goworowo) i dozorem bożniczym* w kwietniu 1857 r. dokonali inspekcji „*miejsceowego Domu Modlitwy Starozakonnych Szkołą zwanego w dopełnieniu czego znaleziono że dom ten z bali pięciocalowych węgieł na podmurowaniu gontami pokryty z kominem murowany jest długi stóp [ok. 0,3m – J. M.]47 szeroki stóp 34 wysoki po belki stop 9. Izba w domu tem główna na odbywanie Nabożeństwa przeznaczona długa stóp 27 szeroka stóp 33 czyli 921 i stóp kwadratowych powierzchni majrca jest zamala w porównaniu z ludnością Starozakonnych miejscowej Gminy która 450 osób wynosi*”⁷⁹. Ważnym zastrzeżeniem dokonanej inspekcji było nieodpowiednie otwieranie się drzwi w bóżnicy; nakazano, by przerobiono je tak, by otwierały się na zewnątrz. Podobnie było zresztą w przypadku innych inspekcji dokonanych w powiecie ostrołęckim⁸⁰. Spowodowano to było z wypadkiem w jednej z bóżnic (prawdopodobnie w Warszawie), gdzie stratowano kilka osób podczas fałszywego alarmu (ktoś krzyknął, że bóżnica pali się) – tłum naparł na drzwi, a te otwierały się do wewnątrz⁸¹.

Fundusz *Kassy Bożnicznej* okręgu Goworowo na lata 1857-1859, a więc niedługo po jego utworzeniu, kształtował się następująco: **Przychód:** 1. Składka od mieszkańców -120rs 10kop. 2. Z łaźni, czyli mytkwy -30rs. Ogółem: 150rs 10kop. **Rozchód:** 1. Pensja podrabinowi -82rs 50kop. 2. Pensja *posługaczowi bożnicznemu* -9rs. 3. Pensja *posługaczowi przy pogrzebach* -9rs. 4. Pensja dla kasjera, 5% od od poboru dochodów

79 AGAD, CWW, sygn. 1696, k. 20-21, Protokół rewizji bóżnicy w Goworowie z dn. 30 kwietnia/12 maja 1857 r.

80 AGAD, CWW, sygn. 1441, s. 59, Pismo Rządu Gub. Płockiego z dn. 18/30 października 1857 r. do KRSWiD: „*ma zaszczyt pozostawić Komisji Rządowej protokoły odbytych przez Budowniczego Powiatu rewizji bóżnic w powiecie Ostrołęckim [...] polecono jednocześnie przedstawić anszlągi na przerobienie drzwi i inne reparacye – bużnicę zaś w mieście Ostrowi jako zupełnie zrujnowaną -i niebezpieczeństwem grożącą- zamknąć- i oszacować materyaly z niej do sprzedaży. W mieście Ostrołęce niema oddzielnej bużnicy a nabożeństwo odbywa się w jednym z domów przez Gminę nabytych z którego zrewidowanie jednocześnie dokonaniem zostało [...] Dołączam przy niniejszym protokoły rewizji bóżnic w powiecie Ostrołęckim, a mianowicie w Mieście Czyżewie, Myszyncu i Ostrowi, oraz w osadach Goworowo i Zaręby Kościelne*”. Niestety, w niniejszej jednostce akt brak wspomnianych protokołów.

81 Zob. AGAD, CWW, sygn. 1441, s. 51-58, Pismo KRSWiD z dn. 20 listopada/2 grudnia 1856 r. do Rządów Gub. Warszawskiego, Radomskiego, Płockiego i Augustowskiego.

– 7rs 50kop. 5. Dla dozoru bożnicznego na materiały piśmienne -6rs. 6. Dla kasjera na materiały piśmienne -7rs 50kop. 7. Na *Dziennik praw i Gubernialny* -2rs 70kop. 8. Podymne -1rs 13kop. 9. Szarwark -0rs 90kop. 10. Składka ogniowa od bóżnicy i łaźni -5rs 12kop. 11. Czynsz z placu przed bóżnicą -2rs 70kop. 12. Czynsz z placu przed łaźnią -2rs 70kop. 13. Czynsz z gruntu na cmentarz -15rs 25kop. 14. Do dyspozycji Rządu Gub. Płockiego -6rs 35kop. Ogółem: 150rs 10kop. Niemal identyczny fundusz wyznaczono na lata 1860 - 1861 – 150rs 30kop.⁸²

Z udokumentowanych archiwalnie wydarzeń w okręgu bożniczym w Goworowie należy jeszcze odnotować sprawę przekazania w 1865 r. przez Felicję Miserowiczową z Krajewskich, zamieszkałej w guberni warszawskiej, 300 rs na „*reparacją bóżnicy w Goworowie*”⁸³. KRSWiD oświadczyła Rządowi Gub. Płockiemu, że „*gdy zapis ten [był to testament sporządzony w 1848 r. - J. M.] służyć ma do jednorazowego użytku przeto [...] niewymaga zatwierdzenia Rady Administracyjnej*” i poleciła mu, „*aby użycia kwoty powyższej na cel oznaczony i usprawiedliwienia wydatku onej dopilnował, jak niemniej, aby o zapisach przez pomienioną Mysserowiczową również na reparacją bożnic w Karczewie i Śniadowie poczynionych, przy poinformowaniu w treści tego reskryptu właściwe Rządy Gbne zawiadomił*”⁸⁴.

Starania o stworzenie własnej gminy wyznaniowej poczynili także Żydzi z Myszyńca. Liczba ich stopniowo wzrastała, zwłaszcza że Myszyńiec po otrzymaniu praw miejskich w 1792 r. stawał się atrakcyjnym miejscem dla wyznawców judaizmu ze względu na wspomniany wyżej proces rugowania ich z terenów wiejskich. Wedle sprawozdania burmistrza Ignacego Zaleskiego z 1820 r. w samym mieście mieszkało obok 924 chrześcijan 291 Żydów⁸⁵, poza tym zamieszkiwali także okoliczne

82 AGAD, CWW, sygn. 1696, k. 25-28, Etat dla Kassy Bożnicznej Okręgu Goworowo na lata 1857-1859; także, k. 31-33, Etat dla Kassy Bożnicznej Okręgu Goworowo na lata 1860-1861.

83 AGAD, CWW, sygn. 1696, k. 35-36, Pismo Rządu Gub. Płockiego z dn. 2/14 lutego 1865 r. do KRSWiD (po powstaniu styczniowym władze carskie zlikwidowały KRWRiOP, a sprawy wyznaniowe znów złączono z wewnętrznymi).

84 AGAD, CWW, sygn. 1696, k. 37-38, Pismo KRSWiD z dn. 3/15 kwietnia 1865 r. do Rządu Gub. Płockiego. Właściwe odnośnie Karczewa i Śniadowa rządy gubernialne były warszawki i augustowski.

85 AGAD, KRSW, sygn. 4206, *Opisanie historyczne oraz topograficzno-statystyczne miasta Myszyńca* przez Ignacego Zaleskiego burmistrza tego miasta z 1820 r. (za: W. Paprocka, *Myszyńiec*, s. 112-115).

wsie⁸⁶. Wedle wykazu *zarobkujących* w Myszyńcu w 1830 r., na 119 osób było 32 wyznania mojżeszowego, w tym 4 kramarzy, 1 rzeźnik, 1 mydlarz, 1 gwoździarz, 1 kowal, 1 kotlarz, 5 krawców, 1 kuśnierz, 1 szewc, 2 garbarzy, 8 piekarzy, 4 szklarzy, 2 szynkarzy trunków⁸⁷.

Gdy wybuchło powstanie listopadowe „*Starozakonni mając przysposobiony Materyał, z takowego w Epoce Rewolucyjney za zezwoleniem miejscowego Burmistrza, dla ocalenia go od uszkodzenia przez Wojska w czasie przechodów, wystawili Bóżnicę, przed otrzymaniem nato zupełnego od wyższej władzy zezwolenia*”⁸⁸. W związku z powyższym, zwrócili się do Komisji Woj. Płockiej o zatwierdzenie budowy bóżnicy, ta zaś skierowała zapytanie do KRSWDiOP (powstałej ze „złączenia” spraw wewnętrznych, wyznaniowych i oświaty), gdzie informowała, że wzmiankowana bóżnica „*małego wymaga tylko dokończenia -żądając na teraz ażeby Jey Konsens na ten cel udzielony został, czyli iednak budowania Buźnic po innych mieyscach oprócz tych w których Gmina składa*”⁸⁹.

KRSWDiOP zwróciła się w powyższej sprawie z zapytaniem do Komitetu Starozakonnych, a ten radził się wpływowych Żydów w Warszawie. Wówczas to oni skierowali interesujące, bo zawierające wiele aspektów światopoglądowo-religijnych Żydów, do KRSWDiOP: „*Iż wystawienie Bóżnicy w iakiem bądź mieście, gdzie Starozakonni zamieszkują, nie tylko nie jest przeciwnem, ale w tem zupełnie odpowiada zasadom Religii wyznania Mojżeszowego. Bo według obowiązujących ustaw teyże Religii, w każdym mieyscu, gdzie nawet 10 tylko Starozakonnych mieszka, ciż Starozakonni starać się powinni o zaprowadzenie Bóżnicy do odbywania codziennego, a to tak zaleca, że nikomu z nich nie godzi się wylamywać od stosownego w miarę możności przyłożenia się do wykonania tego obowiązku [...] Rozumie sie przez się, że gmina składająca się z familii Starozakonnych około 90, tem bardziej iest obowiązana starać*

⁸⁶ Wg spisu diecezji płockiej z 1817 r., w całej parafii Myszyniec na ogólna liczbę 9966 osób (była to wówczas najludniejsza parafia w całej diecezji) było 385 Żydów – *Parafie Diecezji Płockiej z największą liczbą Żydów i innowierców -1817 r.*, w: *Mazowsze Północne*, s. 51.

⁸⁷ AGAD, KRSW, sygn. 4411, Lista Imienna Zarobkujących w M. Myszyńcu z 2 września 1830 r. (za: W. Paprocka, *Myszyniec*, s. 117-124).

⁸⁸ AGAD, CWW, sygn. 1675, k. 6-8, Pismo Komitetu Starozakonnych z dn. 6 lipca 1833 r. do KRSWDiOP.

⁸⁹ AGAD, CWW, sygn. 1675, k. 3, Pismo Komisji Woj. Płockiej z dn. 16 grudnia 1832 r. do KRSWDiOP.

...sie o zaprowadzenie stałego domu Bożego do odprawiania nabożeństw, a Rabin jako pracownik Religijny, gdzie odpowiada swojemu powołaniu, kiedy gminę swoją do rychłego dopełnienia tego obowiązku Religijnego zachęca [...] To zadośćuczynienie ustawie Religijnej bynajmniej nie przeszkadza urzędzonemu systematowi Bożniczemu i zakreśleniu parafii żydowskich, szczególnie kiedy Starozakonni pragnący zaprowadzić Bóżnicę w mieście gdzie mieszkają, chcą to uskutecznić swoim kosztem, bez żądania iakiey zapomogi z ogólney kassy parafii swoiey”⁹⁰. Komitet podzielił powyższe uwagi i od siebie jeszcze dodał: „przepisy Religii Starozakonnych niepozwalaią w dni świąteczne, nabożeństwa i postu, w których każdy Izraelita w Bóżnicy znaydować się musi, odbywać podróży tak dalekich, iak jest odległość Miasta Myszyńca od Gminy Ostrołęckiey [ok. 40 km – J. M.]; a zatem, że ani mieszkańcy Myszyńca do Gminy Ostrołęckiey mogą należeć, ani Gmina ta do Myszyńca [...] Komitet iest zdania, za zwolnieniem rzeczonych wyżej Starozakonnych od kary Kontrawencyjney, za nieposiadanie Konsensu do wystawienia tyle razy wzmiankowaney Bóżnicy”⁹¹. KRSWDiOP przychyliła się do powyższych wniosków, jednakże zastrzegła: „byleby tylko pod względem ustaw policyjnych i należnego zaokrąglenia Gmin Żydowskich Myszyńca i Ostrołęki nie zachodziły iakowe przeszkody”⁹².

Przeszkody jednak musiały jakieś zaistnieć (brak odnośnej dokumentacji), skoro samodzielny okręg bożniczy wówczas nie powstał. Ponownie starania wszczęto już w momencie powstania okręgu bożniczego w Goworowie: „Mieszkańcy Starozakonni Myszyńca [...] wystawili własnym kosztem w miejscu bóżnicę, przyszkólek i łaźnię, urządzili cmentarz grzebalny i niezależnie od składek na okręg Bużniczny w Ostrołęce utrzymują w Myszyńcu Podrabina, kantora-Szkolnika i niższą służbę bużniczną [...] nadto osada wiejska Goworowo i inne w jej okolicy wsię chociaż mniej zaludnione od Myszyńca przez Mieszkańców Starozakonnych i w 2 tylko mile odległe od Ostrołęki -maią oddzielny swój okrągtembardzie więc Miasto Myszyniec -mające przeszło 120 familii Żydow-

90 AGAD, CWW, sygn. 1675, k. 4-5, Pismo starozakonnych Sterna i Tugendholda z dn. 30 kwietnia 1833 r. do KRSWDiOP

91 AGAD, CWW, sygn. 1675, k. 6-8, Pismo Komitetu Starozakonnych z dn. 6 lipca 1833 r. do KRSWDiOP.

92 AGAD, CWW, sygn. 1675, k. 12-14, Pismo KRSWDiOP dn. 24 listopada 1833 r. do Komisji Woj. Płockiej.

*skich- i tak oddalone [napisano wyżej, przesadnie o 6 mil – J. M.] od Ostrołęki na względ ten zasługuje*⁹³. Do powyższego pisma dołączono: 1/ Wykaz imienny starozakonny w Myszyncu i okolicach (741 osób), 2/ Protokół wyboru dozoru bożnicznego, 3/ Projekt do *Etatu Kassy Bożniczej*, 4/ Wykaz imienny rozpisanej składki starozakonnych z Myszynca,

Tabela 2

**Rabini w okręgach bożniczych w pow. ostrołęckim
- stan na listopad 1865 r.**

Rabini	Ostrołęka	Goworowo*	Myszyniec	Ostrów	Brok	Czyżew	Zareby Kościelne
Imię i nazwisko	Michał Goldszlak	Szymon Kalmański	Eliasz Sorekon(?)	Chaim Szanira	Abram Lejb Kozak	Lejzor Paj	Kielman Rubintajn
Wiek (lat)	35	65	67	42	45	43	48
Miejsce ur.	Poddebienice gub. warsz.	Preny gub. augustowska	Tykocin	Ostrów	Wyszogród	Płungian gub. kowelska	Zareby Kościelne
Miejsce stałego pobytu	Ostrołęka	Goworowo	Suwałki	Ostrów	Brok	Przybył z Cesarstwa we IX 1864 r.	Zareby Kościelne
Przysięga wierności, data	Składał, 1855 r.	Składał, 1855 r.	Składał, 12/24 VIII 1842 r.	Składał	Składał	Składał w Cesarstwie	Składał
Wysztalcenie i gdzie	Szkoła prywatna	Szkoła prywatna w Wołożynie gub. wileńska	Szkoły w Wilnie i Wołominie	Szkoła Rabinów w Warszawie	Szkoły w Kutnie i Wyszogrodzie	5 klas gimn. w Kowlu i na rabina w Wołożynie gub. wileńska	Szkoły w Mirniku i Mohyłowiu
Od kiedy pełni funkcję rabina	1857 r.	1824 r.	12/24 VIII 1840 r.	1861 r.	1861 r.	1853 r.	1840 r., a w m. od 1863 r.
Wysokość pensji	150rs	85rs 50kop.	100rs	360rs	300rs	280rs	132rs i mieszkanie
Do jakiej sekty żyd. należy	Ogólnej/ zwykłej	Ogólnej/ zwykłej	Misznagad	Talmudyści	Husyci	Misznagad	Misznagad
Postępowanie, poglądy polityczne	Post. dobre, polit. niezaangaż.	Post. dobre, polit. niezaangaż.	Post. dobre, polit. niezaangaż.	Post. dobre, polit. niezaangaż.	Post. dobre, polit. niezaangaż.	Post. dobre, polit. niezaangaż.	Post. dobre, polit. niezaangaż.

Źródło: AGAD, CWW, sygn. 1447, s.428-436, *Vedomost Ravvinam Ostrolenskogo ujezda, sostavlena 28 diekabra/9 nojabra 1865 g. (tłum. z ros. własne)*.

Uwaga: * - w Goworowie przebywał też podrabim Enoch Rubinberg, lat 73, ur. w Dąbku pow. ostrołęcki, przysięgę składał w 1855 r., uczył się w Stawiskach pow. łomżyński, funkcję pełnił od 1838 r., pensji w 1865 r. nie pobierał, sekta „ogólna”, postępowanie dobre, politycznie niezaangażowany.

93 AGAD, CWW, sygn. 1675, k. 20-22, Pismo Rządu Gub. Płockiego z dn. 19/31 października 1855 r. do Q.

5/ Podanie ich z 20 listopada/2 grudnia 1851 r. 18/30 grudnia 1855 r. KRSWiD przychyliła się do „odłączenia Miasta Myszyńca od okręgu bożnicznego w Ostrołęce”⁹⁴. Tym samym powstał okręg bożniczy w Myszyńcu.

W sierpniu 1857 r. *Budowniczy powiatu ostrołęckiego*, wspólnie z burmistrzem Myszyńca i miejscowym *dozorem bożniczym* dokonali inspekcji bóżnicy: „z drzewa na podmurowaniu wybudowana z dachem dachówkr krytym w stanie średnim będąca długa jest stóp 48 szeroka 37, wysoka stóp 16 składa się z jednej sali głównej i korytarza przy niej będącego z którego na galeryą wchodzi się [...] Ludność starozakonnych miasta Myszyńca wynosi około 800 osób obszerność zatem bóżnicy w stosunku do do ludności jest za mała. Dlatego obok bóżnicy (głównego domu modlitwy) wystawiono tak zwany przyszkólek w którym w czasie większego zebrania starozakonnych obrzędy religijne odbywają”⁹⁵.

Fundusz *Kassy Bożnicznej* okręgu Myszyńc na lata 1857-1860 kształtował się następująco: Przychód: 1. Za wydzierżawienie kąpieli w łaźni -10rs. 2. Z pochowania ciał zmarłych -3rs. 3. Z czytania *rodalu* -5rs. 4. Ze sprzedaży drożdży dla starozakonnych do pieczenia na zabawy i święta -8rs. 5. Ze składki wiernych -205rs. 6. Z ofiar składanych do skarby -2rs. Ogółem: 233rs. Rozchód: I. Na pensje: 1. Podrabinowi -60rs. 2. Kantorowi -40rs. 3. Szkolnikowi -30rs. 4. Posługaczowi przy chowaniu ciał zmarłych -20rs. 5. Na materiały piśmienne dla kasjera -4rs 50kop. 6. Na materiały piśmienne dla *dozoru bożnicznego* -3rs. II. Na opał i światło do bóżnicy: 45rs. III. Na opłatę podatków: 12rs 38 kop. IV. Na różne potrzeby: 1. Kasjerowi 5% od całego dochodu -11rs 65kop. 2. Do dyspozycji Rządu Gub. Płockiego -6rs 46 kop. Ogółem: 233rs. Na lata 1861-1863 wyznaczono fundusz w wysokości 258rs 30kop.⁹⁶

94 AGAD, CWW, sygn. 1675, k. 23-26, Pismo KRSWiD dn. 18/30 grudnia 1855 r. do Rządu Gub. Płockiego.

95 AGAD, CWW, sygn. 1675, k. 27-28, Protokół rewizji bóżnicy w Myszyńcu dn. 1/13 sierpnia 1857 r.

96 AGAD, CWW, sygn. 1675, k. 31-33, Etat dla *Kassy Bożnicznej* Okręgu Myszyńc na lata 1857-1860; także, k. 35, Pismo Rządu Gub. Płockiego z dn. 28 kwietnia/10 maja 1861 r. do KRWRiOP.

Zakończenie

Pojawianie się społeczności żydowskiej na terenach dotychczas „niezażydzonych” było spowodowane wieloma czynnikami społecznymi (w tym wyznaniowymi, tzn. represji na innych terenach), gospodarczymi, politycznymi. W przypadku powiatu ostrołęckiego, a zwłaszcza samej Ostrołęki bardzo ważne okazały się decyzje polityczne następujących po sobie władz: pruskich, a następnie Księstwa Warszawskiego i Królestwa Polskiego, które uruchomiły proces migracji ludności żydowskiej. Ostrołęka w ciągu I połowy XIX w. charakteryzująca się początkowo zapewne niemal idealną jednorodnością wyznaniową i etniczną stała się miastem na poły żydowskim. Zupełnie zdominowane przez Żydów stało się Goworowo, gdzie zresztą przebywali oni już we wcześniejszej epoce.

Warunki egzystencji ludności żydowskiej na omawianym terenie początkowo były bardzo trudne. Władzom pruskim chodziło nie tyle o polepszenie warunków bytowania tej ludności (dotychczas często spychanej na margines społeczny), ale o ujednoczenie swoich poddanych, by móc łatwiej realizować własne cele. Decyzje kolejnych władz były za to podyktowane interesem powracającego starego systemu społeczno-gospodarczego; stąd też rozporządzenia o zakazie wykonywania przez Żydów niektórych funkcji czy powstawanie „rewirów” miejskich. Należy jednak w tym miejscu zaznaczyć, że z punktu widzenia „uobywatelnienia” Żydów (sformułowania takiego używano w Królestwie Prus) poczyniono w tym czasie spore postępy, np. uregulowano kwestię małżeństw przed urzędnikami cywilnymi, tworzono podwaliny ich świeckiego nauczania. Oczywiście te procesy budziły opory ortodoksyjnych i konserwatywnych środowisk żydowskich, co owocowało w kolejnych dziesięcioleciach podziałami społeczno-politycznymi.

Wracając już do samej Ostrołęki i powstałego tam okręgu bożniczego, należy zauważyć, iż mimo różnych trudności społeczność żydowska rozwijała się. Niewątpliwie silnym ciosem było całkowite spalenie drewnianej bóżnicy w czasie bitwy 26 maja 1831 r. Trzy kolejne dziesięciolecia zostały zdominowane realizacją ambitnego planu budowy Wielkiej Synagogi. Biorąc pod uwagę niezamożność miejscowych wyznawców (zdecydowaną większość stanowili wyrobnicy, czyli osoby bez okre-

ślonego zawodu, najmujący się do dorywczych prac) było to duże wyzwanie, stąd pojawiały się różne pomysły na jego wykonanie. Ostatecznie, jak wiadomo, zbudowano dużą świątynię. Niestety, przetrwała tylko do kolejnej zawieruchy politycznej, w której Żydzi byli właściwie tylko biernymi uczestnikami.

Na terenach powiatu poza samą Ostrołęką Żydzi chociaż pojawili się wcześniej, to przecież pozycja miasta okazała się decydująca co do miejsca uformowania się gminy wyznaniowej. Ogólny wzrost liczby ludności prowadził jednak do procesu usamodzielniania się dawniejszych już skupisk wyznawców mozaizmu. Tak więc w okresie powrotu powiatu ostrołęckiego do swoich „właściwych” rozmiarów (reformacja administracyjna z 1866 r.) na jego terenie istniały już trzy okręgi bożnicze: Ostrołęka, Goworowo, Myszyniec.